

Šárka LELKOVÁ

**„Ven z pasivity!“ Český konzervativní velkostatek
na začátku první světové války**

Za první světové války neměly politické strany Rakouska-Uherska možnost vyjadřovat se k aktuálním otázkám doby na parlamentní půdě. Český zemský sněm byl uzavřen roku 1913, říšská rada 1914. Proto politické strany volily jiné formy zveřejňování svých názorů. Pokud chtěla strana českých konzervativních velkostatkářů informovat širší veřejnost, používala k těmto účelům tisk. Ještě častěji však volila cestu memorand předávaných vládě, straně ústavověrných velkostatkářů, řadovým členům strany a nebo svým voličům.

Poprvé se od vypuknutí první světové války konzervativní velkostatek k událostem doby veřejně vyjádřil na jaře 1915 článkem *Ven z pasivity* v *Hlasu národa*. Během války také sestavili členové konzervativní strany několik programových prohlášení r. 1915, 1916, 1917 a 1918. Různé verze těchto textů poskytují pro období pozastaveného parlamentního života pestrý zdroj informací k neklidnému vnitřnímu vývoji strany, vedoucímu až na pokraj rozštěpení na přelomu let 1916 a 1917.

Všechny jmenované písemné projevy strany konzervativního velkostatku mají po obsahové stránce jeden společný rys. Vyjadřují názory na monarchii, na České království a český lid. Ve vztahu k monarchii panovala mezi všemi výraznými osobnostmi, jež se na sepsání těchto dokumentů podílely, nerušená shoda. Naopak vztah k Čechům a Čechům byl ve straně českého konzervativního velkostatku příčinou vzniku dvou myšlenkových proudů, které ale i přes názorovou odlišnost ve společné straně až do konce války setrvaly.

První příležitost k výměně názorů přinesl článek *Ven z pasivity*, na jehož vzniku se podílel hrabě Vojtěch Schönborn a předseda strany hrabě Jindřich Clam-Martinic.¹ Článek oslavuje vojenské úspěchy Rakouska-Uherska, zároveň však nepopírá vážnost celkové situace. Optimisticky věří ve šťastné vyřešení válečného konfliktu, vykoná-li armáda i obyvatelstvo v zázemí vůči státu svou vlasteneckou

¹ Národní archiv Praha (dále jen NA), Sbirka Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopisy Jindřicha Clam-Martinice Vojtěchu Schönbornovi.

povinnost. Poukazuje také na dva negativní společenské jevy – na všeobecnou nespokojenost lidí v celé monarchii² a na charakteristicky český jev – pasivitu.³ V závěru radí českému národu: „*V zájmu říše a v zájmu svém vlastním: Ven z pasivity!*“

Tento článek vyšel proti očekávání Clam-Martinice ve zkrácené podobě. Vynechány byly podle jeho názoru tři nejzávažnější závěrečné odstavce, v nichž se hovořilo o odvaze prohlásit se za dobré Rakušany a vztyčit vedle červeno-bílého praporu také prapor černo-žlutý.⁴ Určitě nebyly vypuštěny censurou. Podle Clam-Martinice přicházely v úvahu dva možné faktory, které do obsahu a formy článku zasáhly: překladatel textu z němčiny do češtiny nebo některý člen strany konzervativního velkostatku. Spoluautor článku Schönborn obě navržené možnosti popřel. Vynechání závěru údajně vzniklo technickou chybou v tiskárně a rakouské vyznění článku i přesto zůstalo beze změny.⁵

Článek někteří členové strany konzervativního velkostatku přijali s jistou dávkou skepse. Budoucí předseda strany a oponent Jindřicha Clam-Martinice, princ Bedřich Schwarzenberg, nebyl publikaci článku nakloněn, ač s ní nakonec souhlasil. Kníže František Thun (český místodržitel) považoval celou akci za nesprávný krok, protože bez přesných informací o chování Čechů na bojišti bude každé vyjádření nekonkrétní a mlhavé.⁶ Ani jeho bratr Jaroslav Thun si od článku nic nesliboval, hlavně protože vyšel pozdě.⁷

Souběžně s článkem *Ven z pasivity* bylo sepsáno memorandum pro ministerského předsedu hraběte Stürkgha. Podnětem k oběma textům byly zveličené zprávy z bojiště o přechodu českých vojáků k nepříteli, zvláště 28. pěšího pluku.⁸

² „*Jest dědičným zlem všech rakouských národů – v té příčině vytvořil se skutečně jakýsi rakouský ráz lidové povahy – že šourají a kritisují vždycky a všechno – nenásleduje-li úspěch na úspěch tak, jak četní pouliční a kavárenští strategové pokládají za žádoucí, klesají na myslí a věší hlavu. Jak řečeno, jest to bohužel rakouským dědičným zlem a důvěra, již musíme míti všichni v naši armádu a v sebe samy, projevuje se tím špatně.*“ Tamtéž.

³ „*...tato pasivita prýští z úvah a obav, že po válce změní se vliv jednotlivých národů mocnářství, a vlivem těchto vzniká jakási apatie, zračící se zvláště v chladném tonu novinářských úvah.*“ Tamtéž.

⁴ NA, Sbíрка Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clam-Martinice 10. 4. 1915. Pozměněny byly také některé otištěné formulace. Např. věta uvedená v poznámce 4 v originálu zněla takto: „*...tato pasivita prýští z úvah a obav, že by se po válce vliv jednotlivých národů mocnářství změnil. Vlivem těchto úvah také vzniká jakási zmalátnělost, zračící se zvláště v chladném tonu novinářských úvah.*“ NA, Sbíрка Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clam-Martinice 21. 4. 1915.

⁵ „*...die Auffrdrg. [Aufforderung] 'sich zum guten Oesterreicher bekennen' ging auch so aus den Ausführungen hervor.*“ NA, Sbíрка Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clam-Martinice 2. 5. 1915.

⁶ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Litoměřice, pracoviště Děčín, Rodinný archiv (dále jen RA) Thun-Hohensteinů, pozůstalost Jaroslava Thuna, A-3 XXVII/5, dopis Františka Thuna Jaroslavu Thunovi 14. 4. 1915.

⁷ Tamtéž, pozůstalost Františka Thuna, A-3 XXIII-H Ia, dopis Jaroslava Thuna Františku Thunovi 15. 4. 1915.

⁸ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 342, dopis Jindřicha Clam-Martinice Bedřichu Schwarzenbergovi 4. 4. 1915. „*...dass ganze Prager Hausregi-*

Konzervativní velkostatek toto chování Čechů odsoudil. Skupinka kolem Jindřicha Clam-Martiniče považovala tyto události za projev protirakouské nálady panující v Čechách. Je-li český separatismus důkazem bezvýslednosti dosavadní státoprávní politiky, jako její alternativa zbývá centralismus, podpora monarchie v její současné podobě a podpora habsburské dynastie. Druhá část politiků v čele s Bedřichem Schwarzenbergem odmítla ztotožňovat jednotlivé případy nedostatečného rakouského vlastenectví se smýšlením celého národa. Jejich politickým cílem bylo zajistit nerušený vývoj českého národa v rámci monarchie.

Udržení státu, ale především věrnost Habsburkům, bylo společným pojítkem obou názorových skupin uvnitř konzervativního velkostatku. Jindřich Clam-Martinič v tomto smířlivém duchu promlouval v dubnu 1915 k Bedřichu Schwarzenbergovi: „*Já vím, že ve směru poměru rakouského a českého smýšlení naše názory jsou různé, ale já vím také, že jsi zrovna tak dynasticky smýšlející jako já a že dynastie stojí a padá s Rakouskem a Rakousko stojí a padá touto válkou. Konečný výsledek této války jest ohromně ohrožen poměry v Čechách – v jejich vlivech na naše vojsko a na smýšlení a důvěru našich nepřátel a v té hrozně vážné chvíli Tě zapřísahám a vůči Tobě používám slova, která jsi mi posledně škrtl: „Pro Pána Boha“ postav se proti tomuto hnutí v Čechách otevřeně a nahlas a nedej k tomu dojít, aby naše slavná stará jména mohla býti činěna spoluodpovědnými.*“⁹

I přes trvajících nedostatek oficiálních údajů o chování Čechů v armádě splnil konzervativní velkostatek výzvu Clam-Martiniče a připravoval se od léta 1915 k vydání nového prohlášení.¹⁰ Přímým podnětem se tentokrát stala schůze ústavověrného velkostatku a německých zemských poslanců v červnu a červenci 1915,¹¹ na níž se jednalo zejména o semknutí Rakouska-Uherska a Německa (které podle

ment (28) sei mit Ausnahme des Stabes samt allen Offizieren zum Feinde übergegangen...“, vyprávěl Hugo Kálnoky Jaroslavu Thunovi podle slov svého synovce Friedricha Hoyose, který se právě vrátil z fronty. SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Thun-Hohensteinů, pozůstalost Františka Thuna, A-3 XXIII-H Ia, dopis Jaroslava Thuna 15. 4. 1915.

⁹ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 342, dopis Jindřicha Clam-Martiniče 4. 4. 1915.

¹⁰ „...dass ich mit Fido [Friedrich Schwarzenberg] im Verkehr stehe, mit ihm eine speziell böhmische politische Aktion besprochen habe, um unseren konservativen – patriotischen Standpunkt zu wahren und zu documentieren, Fido rechnet auf die Gefolgschaft der czechischen Parteien.“ Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále jen AVA Wien), Familienarchiv (dále jen FA) Harrach, Otto Harrach, kart. 864, dopis Zdenka Lobkowicze Ottovi Harrachovi 7. 6. 1915.

¹¹ Němečtí poslanci z Čech se připojili na podzim 1914 k rakouskoněmecké organizaci Nationalverband (Národní svaz), která usilovala o nadvládu německé národnosti změnou ústavy. 14. 10. 1914 vypracovala pamětní spis, předaný vládě, v němž žádá splnění německých požadavků cestou oktroje před svoláním parlamentu. Na svých schůzích Národní svaz své požadavky opakoval a upřesňoval. Z lednového setkání 1915 vzešel další písemný dokument určený vládě, pojednávající o vůdčím postavení německé národnosti, o německém jazyce, o zvláštním postavení Haliče, Dalmácie a Bukoviny a o administrativní reformě. Na podzim r. 1915 se Národní svaz sjednotil s Rakouskou stranou křesťansko-sociální na společném programu pod názvem Die Forderungen der Deutschen Österreichs zur Neuordnung nach dem Kriege. Martin KUČERA (vyd.), *Karel Kazbunda: Jaroslav Goll a Josef Pekař ve víru války světové. Stolice dějin na české univerzitě v Praze 1914-1918*, část IV., Praha 2000, s. 15-16, 25-26, 43.

slov hraběte Ervina Nostice není jen svazkem diplomatickým, ale věcí srdce).¹² Na jedné z letních schůzí bylo ústavověrným velkostatkem navrženo uzavřít s Německem těsnější vojenskou konvenci, zlepšit vztah Rakouska a Uher a zreorganizovat Rakousko: vyčlenit Halič z Předlitavska, oktrojovat nový volební řád, změnit v ústavě kompetence zemských sněmů a říšské rady, zavést němčinu jako zprostředkovací řeč (*Vermittlungssprache*), zreformovat školství a správu, provést „vyrovnaní, u něhož nebude trpěn žádný stát ve státě“. Důležitým bodem jednání bylo zásobování vojska a blížící se průměrné až podprůměrné žně. Mezi probíranými tématy nechyběl ani vztah Slovanů k válce, potíže při mobilizaci Čechů, vlastizrádné procesy, zprávy z fronty, zrušení 28. pěšího pluku a vznik českých legií ve Francii a Rusku. Tyto události způsobily podle názorů ústavověrných v řadách konzervativního velkostatku rozruch, a proto ústavověrní začali doufat v možné budoucí spojenectví obou dvou velkostatkářských, převážně šlechtických stran.¹³

Prvním konzervativcem, který na ať již skutečné nebo domnělé události na frontě reagoval sepsáním prohlášení,¹⁴ byl hrabě Vojtěch Schönborn. Obsahuje program a zásady činnosti konzervativní strany: věrnost trůnu a oltáři, spolupráci s nenacionalistickými nadnárodními stranami, uvolnění centralizace, národní rovnoprávnost, uznání dualismu (!), rozdělení společnosti na stavy, odstraňování válečných škod, hospodářské sblížení s Německem (které neohrožuje samostatnost Rakouska-Uherska) a popření kolektivní viny celého českého národa za selhání českých vojáků na frontě.

Svůj návrh zaslal Schönborn k posouzení Jindřichu Clam-Martinicovi.¹⁵ Clam-Martinic za nových okolností (říjen 1915) proti vydání programového prohlášení strany protestoval. Za dané nestabilní situace považoval za riskantní stanovovat cíl, když se neví, jak dopadne otázka polská, jihoslovanská a ukrajinská. Po obsahové stránce nesouhlasil Clam-Martinic se zařazením citlivých otázek. Proč by měl konzervativní velkostatek, který nevylučuje přestavbu monarchie, uznat dualismus, když ani ministerský předseda Stürgkh pro to víc nedělá nebo dělat nemůže? Proč se zmiňovat o vztahu k Německu, když v této záležitosti ani sami konzervativci nemají jednotný názor? (Clam-Martinic si myslí, že celní unie přivede monarchii do nežádoucí politické závislosti na Německu.) Proč hovořit o selhání Čechů na frontě, když neexistují žádné oficiální doklady? (Vláda vše tají, aby informace nepronikly do ciziny, která je s celou aférou již dávno mnohem lépe obeznámena.) Čeští vojáci nejsou viníky, jsou oběťmi dlouhodobé propagandy, o níž

¹² *Čas*, 16. 7. 1915, in: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války, sv. II, rok 1915, Praha 1994, 204 s.

¹³ NA, Sbírka Schönborn, inv. č. 76, kart. 2, zpráva o schůzi ústavověrného velkostatku poslaná Vojtěchu Schönbornovi anonymně koncem června 1915.

¹⁴ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz.

¹⁵ Vojtěch Schönborn poslal svůj návrh také např. knížeti Alfrédu III. Windischgrätzovi, knížeti Bedřichu Schwarzenbergovi a hraběti Ernstu Silva Taroucovi.

se v prohlášení mlčí.¹⁶ Právě na posledním bodu o českých vojácích Schönbornovi záleželo nejvíce, protože věřil, že Češi ve své většině zůstali císaři a Rakousku věrni.¹⁷ Smyslem Schönbornova prohlášení tedy bylo popřít tvrzení o protirakouském smýšlení Čechů a vyjádřit prorakouské většině solidaritu.

Ve druhé polovině října sepsal nový návrh prohlášení sám Jindřich Clam-Martinic.¹⁸ Soustředil se především na kritiku chování Čechů, kteří od státu dostávají více, než kolik jsou ochotni státu splácet. Konzervativní velkostatek se podle jeho slov distancuje od všech projevů protirakouského smýšlení a bude spolupracovat pouze s těmi politickými stranami, které se otevřeně také hlásí k rakušanství. V podpoře rakouské státní myšlenky vidí jedinou správnou linii české politiky. Clam-Martinic přes svou ostrou kritiku nepopřel existenci rakouského vlastenectví mezi Čechy, ale stejně jako negeneralizoval vlastizradu, nepřipisoval ani rakouské vlastenectví většině českého národa.

Alfréd III. Windischgrätz (předseda panské sněmovny) vřele Clamovo prohlášení uvítal. Leccos by dokonce vyjádřil ještě ostřeji než Clam-Martinic.¹⁹ Josefu Nosticovi se na rozdíl od Alfréda III. Windischgrätze některé Clamovy formulace zdály příliš vyhocené. Doporučil vynechat např. pasáže o nesplacených dlužích Čechů vůči státu, kritiku vlastizrádců a poněkud imperativní závěrečnou větu o rakouské státní myšlence jakožto jediné správné linii české politiky.²⁰

Pokud takto pojaté rakouské vlastenectví konzervativních velkostatkářů jejich voliče odradí, počítá Clam-Martinic, stejně jako Alfréd III. Windischgrätz, s rozštěpením strany.²¹ I pro Schönborna je přijatelnější obětovat jednotu strany, než porušit stanovené zásady. Nejvýznamnějším zastáncem stranické jednoty po celý rok 1915, tzn. během velikonočních, letních i podzimních pražských setkání²² představitelů konzervativního velkostatku, zůstává Bedřich Schwarzenberg. Právě

¹⁶ NA, Sbirka Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clam-Martinice, psaný v první polovině října 1915.

¹⁷ „*Ich möchte die Bemerkung hieran knüpfen, dass in weiten und massgebenden Kreisen des böhmischen Volkes in der Tat eine gute, kaiser- und österreichtreue Gesinnung herrscht – ich bin in der Lage dies zu beurteilen und kann es mit gutem Gewissen sagen.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Vojtěcha Schönborna 16. 10. 1915.

¹⁸ Tamtéž, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz.

¹⁹ Tamtéž, koncept odpovědi dopisu Alfréda III. Windischgrätze Josefu Nosticovi 26. 10. 1915.

²⁰ Tamtéž, Clamova verze s rukopisnými Nosticovými poznámkami.

²¹ NA, Sbirka Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clam-Martinice, 20. 11. 1915. Podobného názoru je také Alfréd III. Windischgrätz: „*Fallen die Wähler daraufhin von uns ab, dann gehören sie eben nicht zu und ich weine keine Thräne nach.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, koncept odpovědi dopisu Alfréda III. Windischgrätze Josefu Nosticovi 26. 10. 1915.

²² Velkostatkáři se scházeli k debatám v Praze od Velikonoc (15. 3. 1915). První schůzky se účastnil také Jindřich Clam-Martinic, který se na krátkou dobu vzdalil z bojiště. Za jeho přítomnosti proběhla také schůzka 5. 10. 1915. Ostatní setkání vedl jeho zástupce Bedřich Schwarzenberg. Účastníci nepřicházeli pravidelně, všech se zúčastnili pouze Vojtěch Schönborn a Josef Nostic. SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Vojtěcha Schönborna 16. 10. 1915.

on je autorem finální úpravy programového prohlášení. Po jeho zásazích získal text smířlivý charakter. Nechybí sice kritika vlastizrady, ale je připisována pouze ojedinělým případům. Navíc se zde objevuje konkrétní pozitivní program strany, např. věrnost císaři a říši, rovnoprávnost všech národů Rakouska, ale i zlepšení aprovizace a odstraňování válečných škod. Pouze vytvářením dobrých životních podmínek v jednotlivých zemích monarchie bude posíleno mocenské postavení celého státu. Státotvornost strany konzervativního velkostatku se odráží v jejím nejvýznamnějším úkolu, jímž je sladit státní zájmy se specifickými tužbami jednotlivých zemí a národů, na jejichž spokojenosti závisí síla státu. Za práva Čechů se konzervativní velkostatek zasadí pouze v případě, zůstane-li český národ věrný habsburské dynastii a říši. Ve prospěch státu by měly všechny politické strany odhodit národnostní a stranické rozdíly, aby se mohly plně věnovat podpoře státu a armády.

Tento text programového prohlášení byl 4. 1. 1916 předložen členům vedení strany ke schválení. Na schůzi se nedostavil hrabě Jindřich Clam-Martinič (nebyl pozván, protože bojoval na frontě), kníže Alfréd III. Windischgrätz se předem omluvil,²³ chyběli dále hrabě Ferdinand Lobkowitz, hrabě Bedřich Deym a baron Ervin Nádherný.²⁴ Prohlášení podepsali: svobodný pán von Brand, probošt Dr. Josef Burian, hrabě Evžen Černín, Vilém Günther, šlechtic von Hemerka, svobodný pán Ferdinand von Hildprandt, Emanuel Kokeš, hrabě Jan Lažanský, František Liebrecht, kníže Zdenko Lobkowitz, princ Jaroslav Lobkowitz, Johann Viktor Mayer, rytíř von Mettal, hrabě Josef Nostic, Dr. Ladislav Radimský, hrabě Vojtěch Schönborn, princ Bedřich Schwarzenberg, hrabě Ernst Silva Tarouca, Josef Steyskal, Dr. Stanislav Wopřšálek, opat Method Zavoral a Josef Židlický.²⁵ Ač bylo prohlášení schváleno většinou pozvaných velkostatkářů, začíná se na jaře 1916 znovu hovořit o rozpadu nebo roztříštění strany.²⁶

Nejednotnost strany se projevila nejen při formulaci prohlášení, ale také v zaujímání stanoviska k připravované akci v panské sněmovně. Zástupci panské sněmovny se 21. 10. 1915 vyslovili pro vyslání deputace k ministerskému předsedovi Stürgkhovi za účelem svolání parlamentu. 22. 10. 1915 vybraní zástupci (bývalý ministr zahraničí hrabě Agenor Gołuchowski, prezident Kontrolní školské

²³ Smyslem prohlášení měla podle jeho názoru být kritika vlastizrádných Čechů. *„Aber auch im Interesse dieses armen verführten, verhetzten böhmischen Volkes ist es gegeben, dass ihm – resp. seinen besonnenen Vertretern – ein Anlass gebothen wurde Geschehnisse zu verurtheilen, welche ihm sonst die Geringschätzung der ganzen Welt und weiterhin sehr üble Complicationen eintragen könnten.“*

²⁴ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, seznamy pozvaných a chybějících osob.

²⁵ *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války*, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 49-52.

²⁶ *„Der Zerfall – oder sagen wir ein Zersplittern der Partei wäre sehr traurig...“* SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Josefa Nostice 1. 4. 1916.

komory baron Alois Czedik a kníže Max Egon Fürstenberg) Stürgkha navštívili, ale se svým přáním obnovit v Rakousku parlamentarismus nepochodili.²⁷

Proti spojenému zásahu tří stran panské sněmovny (velkostatek konzervativní, ústavověrný a strana středu) v neprospěch Stürgkhova ministerstva se od počátku (podzim 1915) stavěl také Jindřich Clam-Martinic. Doporučoval nedotýkat se ve společných jednáních žádných politicky sporných témat, jakým byla nejen otázka parlamentarismu, ale i „česká otázka“, a zabývat se především aktuálním problémem – aprovizací.²⁸ S politickou akcí proti Stürgkhovi zatím nesouhlasil ani Vojtěch Schönborn.²⁹ Podporoval však zlepšení aprovizace a byl ochoten jednání s vládou podpořit, bude-li se týkat této záležitosti. Jakýkoli čin proti vládě odmítali na podzim 1915 předseda panské sněmovny Alfréd Windischgrätz³⁰ a bývalý český místodržitel František Thun³¹.

Na nejednotnost strany konzervativního velkostatku zapůsobila zpráva o vstupu ústavověrných velkostatkářů do Svazu bývalých německých poslanců zemského sněmu v Čechách (konec ledna 1916). Podle tiskového prohlášení se nejednalo o žádnou věcnou změnu, protože ústavověrní v zemském sněmu vždy podporovali „*oprávněné požadavky Němců v Čechách*“. Velkostatkářskou kurií tento krok údajně neovlivní, protože ústavověrní nadále zůstávají věrní všem myšlenkám a principům, které jsou společné oběma velkostatkářským stranám a které jsou v zájmu říše. Členstvím ve Svazu se ústavověrní nevzdali politické samostatnosti, naopak chtěli touto cestou posilovat svůj vliv na společnost a plnit dál v národním boji roli zprostředkovatele.³² O několik měsíců později došlo na straně německých politických uskupení Rakouska ke sjednocení na základě tzv. Velikonočního programu o novém uspořádání Rakouska.³³

Nejednotnost konzervativců se projevila v létě 1916 při soukromých jednáních poslanců o otevření parlamentu (26. 7. 1916). Za konzervativní stranu pozval hrabě Ernst Silva Tarouca k rozhovorům prince Bedřicha Schwarzenberga, hraběte Bedřicha Lobkowicze a barona Oskara Parishe. Bedřich Schwarzenberg svou účast rezolutně odmítl s odůvodněním, že se na jednání nepodílejí politické strany, ale vybraní jednotlivci, kteří nezastupují názor strany jako celku a mohou svým chováním jednotu strany ohrozit. Existence či neexistence parlamentu je příliš důležitým problémem, kterým by se neměli zabývat pouze vybraní politické. Soukromý charakter jednání vzbuzuje dojem tajnůstkářství. Za stávajících

²⁷ M. KUČERA (vyd.), *Karel Kazbunda*, část IV., s. 46.

²⁸ NA, Sbirka Schönborn, inv. č. 74, kart. 2, dopis Jindřicha Clama Martinice, 20. 11. 1915.

²⁹ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Vojtěcha Schönborna 16. 10. 1915.

³⁰ Tamtéž.

³¹ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Thun-Hohensteinů, pozůstalost Jaroslava Thuna, A-3 XXVII/5, dopis Františka Thuna 2. 11. 1915.

³² *Prager Tagblatt* 41, č. 27, 27. 1. 1916, s. 3, in: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 47.

³³ *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války*, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 115-124.

poměru považoval Bedřich Schwarzenberg za nejvhodnější udržení momentálního právního stavu. Ač nebyl přívržencem Stürgkhovy vlády, hodnotil pokus o svolání parlamentu jako dobře míněnou chybu.³⁴

Setkání vůdců různých politických stran se přes nesouhlas Bedřich Schwarzenberga uskutečnilo.³⁵ Ernst Silva Tarouca zdůraznil, že má-li být parlament svolán, musí se poslanecká sněmovna zavázat, že nebude svolání vynucovat kritikou činnosti vlády, ani armády nebo jakýmikoliv problematickými otázkami. Bez této záruky musejí poslanci počítat s okamžitým rozpuštěním. Všechny zainteresované strany, včetně sociálních demokratů, s tímto předpokladem souhlasily. Rozproutila se živá debata, zdali bude sněmovna opravdu schopna své závazky dodržet. V tomto bodu se účastníci na jednotném závěru neshodli.³⁶

Roztříštěnost názorů, rozdělených m.j. i prioritou užší či širší vlasti, byla dále umocněna ztrátou víry a důvěry ve staré osvědčené hodnoty. Lidé se (podle slov Alfréda III. Windischgrätze) přestali orientovat na dosažitelné cíle a nahradili je „všeslovanskou poezií“, „dětinským koketováním s Rusy, Srby a dokonce s Francouzi; v zemi se rozdmýchával národní antagonismus; opozice, hádky a obstrukce v zastupitelských orgánech platily za politickou moudrost; trumfoval radikalismus a trochu také antimilitarismus. Vyrovnávací jednání, spočívající na labilním základě národnostního rozdělení, nebrala konce, rostla nenávist a stupňoval se hořký boj obou národních kmenů v tzv. malé národní práci. Pak přišla válka a s hrůzou jsme museli sledovat, jak se jistým elementům, které se odvážily hrát si na miláčky národa (Masaryk, Klofáč, Baxa atd.), podařilo získat – ač v minimálním měřítku – část tohoto císaři věrného národa ...“ V zázemí vidíme „vražnost a lhostejnost k událostem světové války ... a na frontě, v krvavém boji, selhání některých útvarů z českých okresů...“³⁷

³⁴ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, opis dopisu Bedřicha Schwarzenberga nezjištěnému (pravděpodobně Ernstu Silva Taroucovi), 24. 7. 1916, sign. B-II-3.

³⁵ Dostavili se: za ústavověrný velkostatek kníže Max Egon Fürstenberg a hrabě Erwein Nostitz-Rieneck, za Rakouskou stranu křesťansko-sociální princ Alois Liechtenstein, za konzervativní velkostatek princ Ferdinand Lobkowicz, za Českou stranu agrární František Udržal, za Katolickou stranu národní na Moravě Mořic Hruban, za panskou sněmovnu hrabě Agenor Gołuchowski a baron Alois Czedik, za Národní svaz radikálů Karel Hermann Wolf a Friedrich Wichtl, 1 mladočech a nejvyšší komoří Karol Lanckoronski. M. KUČERA (vyd.), *Karel Kazbunda*, část IV., s. 57-58.

³⁶ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, dopis Ernsta Silva Taroucy 28. 7. 1916, sign. B-II-3. „*Ich habe es den Versammelten... klar gesagt, dass keine gewissenhaft, pflichtbewusste Regierung das Parlament einberufen könnte, wenn nicht das Abgeordnetenhaus selbst die besten, bindenden Garantien bietet, dass eine Kriegstagung würdig und patriotisch auf grund eines zwischen Regierung und Parlament vereinbarten Programms zustande kommen kann, wobei Recriminationen, die Kritik der Regierungstätigkeit und der militärischen Vorgänge und zunächst die grossen Streitfragen unterbleiben müssen! Wenn versucht wurde ohne solche Garantie einen Druck auf die Regierung auszuüben, um die Einberufung zu erzwingen, müsste jede Regierung mit der Auflösung antworten.*“

³⁷ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, kopie dopisu Alfréda III. Windischgrätze nezjištěnému 9. 4. 1916.

Komplikovaný vztah k Čechům zůstal aktuálním problémem, zvláště po spojení téměř všech českých stran v Český svaz v listopadu 1916.³⁸ Na výzvu připojit se reagoval Alfréd III. Windischgrätz sestavením rezoluce, která v originálním znění spolupráci zatím odmítá a od Českého svazu nejdříve očekává veřejné odsouzení protistátních tendencí a přijetí rakouského vlastenectví.³⁹ Bedřich Schwarzenberg naopak určitou formu spolupráce konzervativního velkostatku s Českým svazem uvítal.⁴⁰ I po vynechání kritických poznámek na adresu Českého svazu o nedostatečném rakušanství zůstalo přijetí Windischgrätzovy rezoluce problematické. Verze předložená ke schválení začíná vyjádřením zármutku nad smrtí císaře Františka Josefa, pokračuje podporou armády a oznámením o odchodu Jindřicha Clam-Martince do vlády. V druhé části následuje konstatování o rovných právech všech národů monarchie a také o jejich rovných povinnostech, o zločinné agitaci Čechů i o statečnosti českých vojáků. Rezoluce končí odmítnutím kolektivní viny, odsouzením „*hanebných příběhů, o kterých jsme se ač neradi zmíniti musili*“ a s nimiž „*nemáme ničeho společného*“, a vytyčením cíle – posilovat „*vlasteneckou rakouskou myšlenku*“.⁴¹ Celá druhá část rezoluce i se závěrem byla většinou shromážděných konzervativních velkostatkářů na společné schůzi 8. 12. 1916 odmítnuta. Autor textu kniže Alfred III. Windischgrätz, hrabě Jindřich Clam-Martinic, hrabě Mikuláš Desfours, hrabě Alfons Mensdorff, hrabě Josef Nostic a baron Oskar Parish na protest vystoupili z volebního výboru strany.⁴²

³⁸ Vzniku Českého svazu předcházelo v listopadu 1916 nové formulování požadavků německého Národního svazu a předání prohlášení premiéru Koerberovi. M. KUČERA (vyd.), *Karel Kazbunda*, část IV., s. 61.

³⁹ V Českém svazu jsou sdruženy i takové strany, „*deren Programms mit den unseren in wichtigen Belangen nicht übereinstimmen*“: „*Wenn die berufenen Vertreter des böhmischen Volkes sich entscheiden würden, klar, mutvoll und vor allen Welt zu erklären, dass sie die, das böhmische Volk entehrenden Vorfälle verurtheilen, wenn sie sich in erster Linie österreichische Parteien bekennen und hiemit sich lossagen von Propagatoren staatsfeindlicher Tendenzen: dann, aber auch nur dann, wird die Partei des konservativen Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen in der Lage sein, mit den vereinigten böhmischen Parteien in Verhandlungen bezüglich eines Verhältnisses einzutreten...*“ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, koncept rezoluce.

⁴⁰ „*Přání po stejném postupu ve společných otázkách nachází zajisté i vřelého ohlasu v řadách členů konzervativního českého velkostatku, by v zájmu tak mnohých společných úkolů a ve vzpomínce tak osvědčené kdysi součinnosti otázka stejného postupu mezi Národním svazem a českým konservativním velkostatkem ve společných otázkách příznivého vyřízení ve prospěchu vzájemnosti země a říše došla.*“ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, sign. B-I-3, kart. 329, činnost Bedřicha Schwarzenberga v klubu konzervativního velkostatku 1897-1918, koncept odpovědi Českému svazu.

⁴¹ *Právo lidu* 25, č. 355, 24. 12. 1916, in: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 261-264.

⁴² AVA Wien, FA Harrach, Otto Harrach, kart. 874, Landtag und Herrenhaus. Jejich místa zaujali: princ Bedřich Schwarzenberg, hrabě Jan Lažanský, hrabě Vojtěch Schönborn, opat Metod Zavoral, Dr. Ladistav Radimský, rytíř von Mettal a poslanec Vlasák. SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz.

Tisk označoval dění v konzervativní straně slovem rozkol,⁴³ avšak ti, kteří volební výbor opustili, zdůrazňovali, že nadále zůstávají členy strany.⁴⁴ Ostatní konzervativci hovořili o rozkolu, skutečném či pouze hrozícím, otevřeně.⁴⁵ (Ferdinand Lobkowicz: „*Co jsou to za věci? Předce nedáme si roztlouct konzervativní stranu, ... protože ve Vídni atd. atd.*“)⁴⁶ Sám Bedřich Schwarzenberg nepovažoval názorovou neshodu nad rezolucí za rozpad strany. Připustil však, že působením tisku může být rozkol ve straně dodatečně vyvolán. Většina strany nemá žádný důvod odcházet, ani měnit program. Její členové jsou přesvědčeni o prospěšnosti konzervativní strany pro stát.

Pány, kteří vystoupili z volebního výboru, odradila nacionalizace konzervativní strany, která sebe sama vždy považovala za stranu nadnárodní.⁴⁷ Bedřich Schwarzenberg se tomuto trendu snažil čelit od léta 1915, kdy se ústavověrný velkostatek připojil k německým národním stranám a kdy se poprvé objevily názory na užší spolupráci konzervativního velkostatku se stranami českými.⁴⁸ Svou nezávislost na německých i českých stranách dokumentoval vstřícností ke společným jednáním všech šlechtických stran v létě 1916, kde se měly řešit pouze stávkové, nikoliv národnostní.⁴⁹ Schwarzenbergovým přáním bylo zachovat český konzervativní velkostatek jednotný a stabilní, který nepodléhá vlnám nacionalismu.

Jednotu strany se během první poloviny roku 1917 stabilizovat podařilo. Svědčí o tom nejen výpovědi některých účastníků jednání (Josef Nostic: „*Před 4. lednem jsem byl pesimistou, od té doby jsem optimistou! Při takové míře obdivuhodné diplomatické zručnosti a dobré vůle na obou stranách je optimismus po-*

⁴³ *Právo lidu* 25, č. 355, 24. 12. 1916, in: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 261-264.

⁴⁴ *Konzervativní velkostatek v Čechách a Čechové*, in: *Národní listy* 6. 1. 1917, s. 3.

⁴⁵ „...protistrana naše provádí silnou agitaci, žene to bezpochyby k roztržitému naší strany, vždyt německý tisk se již o tom s pracným jástem rozepisuje.“ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 343, dopis Ervina Nádherného 25. 12. 1916. „*Hoffentlich wird Clam den richtigen Weg finden, der zu einer Konsolidierung unserer politischen Verhältnisse führt. Die Differenzen in unserer Partei werden hoffentlich beigelegt werden, da es ... die patriotische Pflicht eines jeden Einzelnen von uns erscheint, alles aufzubieten um eine Spaltung in unserem Lager zu vermeiden.*“ AVA Wien, FA Harrach, Otto Harrach, kart. 861, dopis Bedřicha Deyma 30. 12. 1916.

⁴⁶ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 343, dopis Ferdinanda Lobkowicze 25. 12. 1916.

⁴⁷ Veřejnosti a úřadům se česká konzervativní strana zdála být národně českou. Policejní ředitelství, oddělení generálního štábu vojenského velitelství v Praze ji eviduje jako „*eine ausgesprochen českische*“. „... *legt der konservative Grossgrundbesitz grossen Wert darauf, eine utraquistische Partei genannt zu werden, um die letzten deutschen Mitglieder nicht zu verlieren*“. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za první světové války*, sv. III, rok 1916, Praha 1995, s. 66-67.

⁴⁸ AVA Wien, FA Harrach, Otto Harrach, kart. 874, dopis Bedřicha Schwarzenberga 22. 12. 1916.

⁴⁹ SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 343, dopis Vojtěcha Schönborna 27. 6. 1916, dopis Serényiho 4. 7. 1916.

*chopitelný*⁵⁰), ale i protokoly ze schůzí a několik dalších programových prohlášení.⁵¹

Sílicí nacionalismus uvnitř konzervativního velkostatku vyvolal ve skupině kolem Clam-Martinice protireakci, která se projevila v posunu od politiky rovnoprávnosti zemí a národů k politice centralistické a kterou Clam shrnul ve výroku „*dvěma pánům nelze sloužit*“,⁵² čímž se ještě více prohloubil rozpor mezi oběma křídly. Centralistické křídlo se názorově přiblížilo ústavověrné straně. Hrabě Vojtěch Sternberg se proto nediví, že Čechy k Vídni nic nepoutá, když je na nejvyšších místech nikdo nezastupuje. „*10 milionů Čechů žije v monarchii bez cíle, aniž by věděli, proč ve státě mají setrvávat, jsou národem bez vlasti, bez práva na sebeurčení a na svobodný kulturní vývoj a bez nejmenšího porozumění pro své potřeby...*“⁵³ Národní křídlo konzervativního velkostatku se ale jednoznačně na stranu Čechů nepostavilo (v žádném dokumentu nenajdeme např. pojem české státní právo). Český tisk nadále konzervativnímu velkostatku vytýká opakování staré tradiční chyby – stojí „*jako soudce či prostředník nad národy, jichž života vlastně nezná, ale zuby nehty se brání bráti plnou životní účast na národním jejich životě*“.⁵⁴ Obě křídla konzervativního velkostatku však spojuje vztah k monarchii podle citátu „*Pracuj každý s chutí usilovnou na národa roli dědičné, cesty mohou být rozličné, jenom vůli mějme všichni stejnou.*“⁵⁵

Na názorové roztržce uvnitř konzervativní strany je pozoruhodné, že narušuje tradiční přátelské vazby mezi jednotlivými šlechtici, kteří se i přes politické neshody rádi scházejí k diskusím a rádi se v žertu rozdělují na červeno-bílé císaři věrné Čechy a černo-žluté k Čechům přátelské Rakušany.⁵⁶

⁵⁰ 4. 1. 1917 se konala první schůze vedení strany po vystoupení některých členů z volebního výboru. SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, kart. 343, dopis Josefa Nostice 9. 1. 1917.

⁵¹ Konzervativní velkostatkáři vydali 18. 1. 1917 nové programové prohlášení. Další následovala 23. 7. 1917, 14.-15. 3. 1918 a 28. 5. 1918. V prohlášení ze dne 23. 7. 1917 se konzervativci shodli na zachování jednoty strany. SOA Třeboň, RA schwarzenberské sekundogenitury, Bedřich Schwarzenberg, sign. B-III-3, kart. 329, činnost Bedřicha Schwarzenberga v klubu konzervativního velkostatku.

⁵² SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Ferdinanda (?) Lobkowicze 7. 6. 1916.

⁵³ SOA Zámorsk, RA Šternberků, Vojtěch Šternberk, inv. č. 245, kart. 7, odpověď na řeč ministerského předsedy Dr. V. Seidlera 23. 1. 1918.

⁵⁴ *Konzervativní velkostatek v Čechách a Čechové*, in: Národní listy 6. 1. 1917, s. 3.

⁵⁵ SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätzů, Alfréd III. Windischgrätz, inv. č. 4113, kart. 656, Český svaz, dopis Ferdinanda Lobkowicze 7. 6. 1916.

⁵⁶ Tamtéž.

Summary:

“Away with Passivity!” The Party of Bohemian Conservative Great Landowners at the Beginning of the First World War.

At the beginning of the First World War conflicts occurred inside the Party of Bohemian Conservative Great Landowners. They became apparent in the arguments about keynote addresses and newspaper articles. The disunity culminated between 1916 and 1917 as some prominent conservatives decided to leave the election committee. This step prolonged the distance between the two already existing political streams inside the party. One of them, around Friedrich Schwarzenberg, stressed the federalisation programme and sympathised with Czech national parties, whereas the second stream around Heinrich Clam-Martinitz advanced towards German-Austrian centralism. Simultaneously with these trends, the competing aristocratic Party of Constitutional Landowners underwent a process of nationalisation and came close to German national political parties. The new differences of opinion on important issues, e.g. the internal organisation of the monarchy or language questions were caused by various hues of patriotism (covering a wide spectrum from the *Reichsdeutsch* patriotism to the Bohemian patriotism). In spite of this fact, the landowners constituted a social group in the first place (and political parties in the second place), for which the above mentioned issues represented favourite topics for friendly conversation at common meetings.